

Economie in meervoud Deel IX – Slot. Niet voor winst en groei, maar voor gemeenschappelijk welzijn



JEF PEETERS

Met deze reeks toonden we dat economie veel meer is dan enkel markteconomie en een heel divers domein van menselijke activiteit beslaat. Daarbij hebben we nogal wat aandacht besteed aan economische benaderingen buiten de markt die veelal in het economische discours nauwelijks erkend of zelfs vergeten worden, zoals het huishouden en de zorg. Bovendien strekt het zorgperspectief zich uit over het hele levensweb. In deze slotbijdrage proberen we de uitdaging van een economische duurzaamheidstransitie wat verder aan te scherpen. Daartoe keren we terug naar het centrale groene uitgangspunt dat een duurzame economie geen groei-economie kan zijn. Dat inzicht leidt tot verschillende benaderingen van wat

‘post-groei’ kan betekenen. Vervolgens laten we zien hoe ook bedrijven die op de markt actief zijn daarbij kunnen aansluiten. We ronden af met een overzicht van (nieuwe) manieren om het doel van de economie te formuleren.

Erkenning van grenzen als paradigma

Vijftig jaar na het verschijnen van *Limits to Growth*, het befaamde ‘rapport van de Club van Rome’ (Meadows e.a., 1972) blijft de onmogelijkheid van aangehouden groei nog altijd een centraal strijdpunt van de groene beweging. De soms heftige weerstand tegen het erkennen van grenzen houdt uiteraard verband met gevestigde belangen, zowel politiek als economisch, maar die verklaring volstaat niet om de breedte van die weerstand te begrijpen. De idee van groei werd immers verbonden met de mogelijkheid om ‘vooruit te gaan’, en is als dusdanig diep verankerd in onze moderne cultuur. Daarvan los komen vraagt om een fundamentele culturele transformatie of



Het opzetten van een tegendiscours tegen de groei-economie blijft dan ook nodig en moet systematisch aangehouden worden.

‘paradigmaverandering’. Het gaat om de manier waarop we zowel onszelf als de wereld en onze plaats daarin begrijpen, alsook de bijhorende relaties. Een paradigma bepaalt mee welke vragen we stellen en welk soort antwoorden we aanvaardbaar vinden.

Het is hier niet de plaats om die paradigmaverandering in de breedte te bespreken, maar het mag duidelijk zijn dat een aantal fundamentele ideeën cruciaal zijn voor een economische transitie in de richting van sociaal-ecologische duurzaamheid. Zo wezen we al eerder op het belang van gemeenschap en coöperatie als deel van een nieuw ‘ecologisch’ paradigma en als tegenbeeld van de *homo economicus*.¹ Om het belang daarvan te duiden verwijzen we graag naar een schema van systeemtheoreticus Donella Meadows.² Zij beschrijft twaalf niveaus van ‘aangrijpingspunten’ (*leverage points*) voor interventie om systeemverandering te realiseren. De hoogste niveaus daarin zijn in volgorde van belangrijkheid: de macht om het paradigma te veranderen, het systeemparadigma, de systeemdoelen, zelforganisatie en systeemstructuur, systeemregels. Het schema is een interessant hulpmiddel om de potentiële impact van nieuwe economische benaderingen in het licht van een duurzaamheidstransitie in te schatten.

Het veranderen van de doelstellingen van een systeem scoort dus hoog, maar die doelen vloeien zelf voort uit een fundamentele set overtuigingen over hoe de wereld werkt: ‘Paradigma’s zijn de bronnen van systemen. [...] Mensen die erin geslaagd zijn om op het niveau van het paradigma in systemen in te grijpen, hebben dus een

aangrijpingspunt kunnen treffen dat systemen totaal transformeert.’ (Meadows 2008: 163) Een duidelijk voorbeeld daarvan is het systematisch opgezette discours over de zegeningen van de vrije markt, wat uiteindelijk tot de dominantie van het neoliberalisme heeft geleid.³ Het opzetten van een tegendiscours tegen

de groei-economie blijft dan ook nodig en moet systematisch aangehouden worden.

Economische groei behoort echter tot het niveau van de doelstellingen. De kritiek erop moet gestaafd worden met argumenten en voorstellingen op het paradigmatisch niveau, zoals de fundamentele erkenning van biofysische grenzen. Het moderne paradigma is hier zeer dubbelzinnig door enerzijds de natuur als schaars te beschrijven, wat eigenlijk grenzen impliceert, en aangehouden groei als oplossing naar voor te schuiven. Het voortdurend creëren van nieuwe vormen van schaarste is zelfs een mechanisme dat de kapitalistische markt aandrijft. Daartegenover kan net het uitgangspunt dat de aarde genoeg kan opleveren voor een waardig leven voor allen dat mechanisme doen sputteren. De competitie voor schaarse goederen wordt dan immers betekenisloos. Dat is een paradigmatisch punt waar onder meer de *degrowth*-beweging op wijst.⁴ Maar ook denkers uit het Zuiden benadrukken hoe de wereldbeelden van heel wat volkeren tot andere opvattingen leiden over onze relatie tot de aarde, over wat genoeg is om te leven, en dus over wat economie is. Een gekend voorbeeld is het *Buen Vivir* vanuit de Andes.⁵

Ook deze artikelenreeks plaatst zich in een paradigmatische discussie door de diversiteit van de wereld te benadrukken en de economische diversiteit die daarmee samenhangt. En dan merken we dat heel wat benaderingen ook de discussie *wat economie is* fundamenteel aangaan. Het zorgperspectief op economie vormt daarvan een voorbeeld bij uitstek, waarbij economie zich uitstrekt voorbij het menselijke.⁶ Zelf hanteer ik

als (werk)definitie van economie: *al wat mensen doen om in hun levensonderhoud te voorzien en de wereld in stand te houden.*

Alternatieven voor groei

Zoals gezegd volgt uit wijzigingen van het paradigma ook verandering van de na te streven doelstellingen. Wanneer de erkenning van grenzen fundamenteel is, dan kan economische groei niet meer als een algemene doelstelling gelden. Ook hier zien we een diversiteit in de benaderingen die als alternatief geformuleerd worden, waarvan we er enkele overlopen.

Post-groei

'Post-groei' slaat op alle economische benaderingen die bereid zijn om bbp-groei als economisch doel los te laten om zich te richten op zowel sociale als ecologische doelen, om zo 'een goed leven voor iedereen binnen planetaire grenzen' te bereiken (O'Neill e.a. 2018). Dat impliceert de noodzaak om menselijk en ecologisch welzijn los te koppelen van economische groei, zoals spreekwoordelijk verwoord door Tim Jackson als *Welvaart zonder groei* (2010). Het verband tussen biofysische grenzen en welzijn wordt ook gelegd door begrippen als 'sufficiëntie' en 'economie van het genoeg', en door te pleiten voor de intrinsieke betekenis van grenzen of voor een 'bevrijding van overdaad'.⁷ Tim Jacksons nieuwe boek *Voorbij de groei* (2022) biedt een update van de post-groei-opvattingen.

Sommige auteurs kiezen ervoor om agnostisch te blijven over het vraagstuk van economische groei, om het onderzoek open te laten, of om uit strategische overwegingen duidelijker te kunnen focussen op positieve doelstellingen, een positie die ook wel 'agrowth' wordt genoemd.⁸ Maar dit soort strategische overwegingen betekent niet noodzakelijk dat er wezenlijke verschillen zijn met bijvoorbeeld *degrowth*-auteurs in de manier waarop economische groei wordt bekritiseerd.

Donuteconomie

Dat laatste is zeker van toepassing op Kate Raworths uiteenzetting in *Donuteconomie* (2017). Raworth houdt niet van de negatieve connotatie van de term 'degrowth', maar kritiek op de groei-economie is wel haar uitgangspunt. Haar focus ligt evenwel op de ondertussen vrij bekende

donut als een nieuwe manier om het doel van de economie voor te stellen, weg van de eindeloze groei van het bbp. Economische praktijken moeten een 'veilige en rechtvaardige ruimte voor de mensheid' creëren, een ruimte die begrensd wordt door biofysische of 'planetaire' grenzen enerzijds, en sociale grenzen anderzijds. Die ruimte wordt voorgesteld aan de hand van de dubbele cirkel van een donut: aan de buitenkant kom je in een ruimte waar kritische biofysische drempels worden overschreden; tegelijkertijd definiëren de sociale grenzen een niveau dat bereikt moet worden om een menswaardig leven voor alle mensen te garanderen, dus aan de binnenkant heb je een ruimte van kritische menselijke tekorten.

Om als mensheid binnen de donut te geraken moet er een economie ontwikkeld worden die zowel *regeneratief* als *distributief* is in haar structurele ontwerp zelf (*by design*).⁹ Zowel milieuvraagstukken als de grote ongelijkheid zijn het gevolg van ontwerpfouten in het economisch systeem. Om terug binnen ecologische grenzen te komen hebben we een zorgzame houding nodig, maar die moet structureel vertaald worden in bijvoorbeeld circulair georganiseerde economische ketens. Ongelijkheid vraagt dan weer om de vermogensongelijkheid af te bouwen en vormen van *predistributie* van economische mogelijkheden te ontwikkelen. Deze argumentatie van Raworth geeft een voorbeeld van de uitdaging om doelstellingen ook te vertalen naar het niveau van de economische structuren en vervolgens naar de daarmee verbonden regels.

De donuteconomie is ondertussen niet langer een louter theoretische oefening, aangezien het Doughnut Economics Action Lab (DEAL) is opgericht om de donut van een radicaal idee in transformatieve actie om te zetten.¹⁰ Het ontwikkelt bijvoorbeeld instrumenten om actie op het niveau van steden te oriënteren om *Doughnut Cities* te worden. Dat begon met Amsterdam, maar meer steden volgen nu.¹¹ De donut werd ook al door belangrijke organisaties als referentiekader aangenomen.¹²

Welzijnseconomie

Donuteconomie geeft een richting aan die mainstream aan het worden is. Daarvoor wordt vaak de brede term '*Wellbeing Economy*' gebruikt die

breed verspreid geraakt door de oprichting in 2018 van het wereldwijde netwerk Wellbeing Economy Alliance (WEAll).¹³ Het heeft als missie om economische systeemverandering te katalyseren om een Welzijnseconomie te realiseren tegen 2030. WEAll probeert dit te doen door het verbinden en coördineren van activiteiten op alle niveaus van deze brede 'beweging', om zo een kritische massa te creëren van mensen en organisaties die werken aan een gemeenschappelijke visie. WEAll ontwikkelt ook een strategische visie om een machtsbasis voor verandering te creëren via gedeelde kennis en verhalen.

Welzijnseconomie wordt gedefinieerd als 'een brede term die ontworpen is om de diverse beweging van ideeën en acties te omvatten die naar deze gedeelde visie streven: een economie die *sociale rechtvaardigheid op een gezonde planeet* levert' (WEAll 2021: 6). Dit impliceert: 'dat de economie ten dienste moet staan van mensen en gemeenschappen'; de erkenning 'dat de economie is ingebed in de samenleving en de natuur'; een benadering die 'minder gaat over de groeipercen- tages; zij richt zich op de richting en samenstelling van de groei' (ibid). Het komt erop neer verder te kijken dan het bbp en economisch succes te meten in termen van het welzijn van burgers en de bescherming van de hulpbronnen van de planeet voor andere soorten en toekomstige generaties.¹⁴

Het doel van een welzijnseconomie wordt concreter gemaakt via vijf universele menselijke behoeften voor een goed leven, de '5 WEAll Needs' (WEAll 2021: 7):

1. Verbinding: samenhorigheidsgevoel en instellingen die het gemeenschappelijk belang dienen
2. Waardigheid: iedereen heeft genoeg om te leven in comfort, veiligheid en geluk
3. Eerlijkheid: rechtvaardigheid in al haar dimensies in het hart van economische systemen
4. Participatie: burgers zijn actief betrokken bij hun gemeenschappen

5. Natuur: een herstelde en veilige natuurlijke wereld voor alle leven.

Ontgroeien

Degrowth of 'ontgroeien' is een overkoepelende term voor meer radicale academische, politieke en sociale bewegingen die de noodzaak benadrukken om productie en consumptie te verminderen en andere doelen dan economische groei te bepalen om het menselijk welzijn te vergroten en de ecologische omstandigheden en gelijkheid in de wereld te verbeteren.¹⁵ Radicaal houdt in dat *degrowth* expliciet gericht is op systeemverandering, gekoppeld aan een diepgaande culturele transformatie, zoals we boven al aangaven in verband met het schaarstemotief. Die fundamentele transformatie verbindt *degrowth* met nog heel wat andere thema's en bijhorend nieuw vocabularium, alsook met een hele rist aan sociale bewegingen.¹⁶

Economisch is *degrowth* verbonden met ecologische economie¹⁷ en staat voor een traject waarbij de stroom van energie, materialen en afval door een economie — de '*throughput*' — afneemt, terwijl toch gefocust wordt op het verbeteren van sociaal en ecologisch welzijn. Dat impliceert een daling van het bbp, aangezien bbp-groei niet absoluut kan worden losgekoppeld van haar negatieve gevolgen.¹⁸ 'Van ontgroeien is sprake wanneer de sociale en ecologische omstandigheden verbeteren, en het bbp daardoor onvermijdelijk afneemt.' (Kallis 2018: 9) Hoewel de kwantitatieve betekenis van *degrowth* hier naar voren komt, is de kwalitatieve betekenis ervan veel belangrijker, zoals de meeste auteurs benadrukken. Het prefix '*De-*' verwijst naar een systeemverandering en betekent 'weg van' het kapitalistische groeisysteem dat mens en natuur uitbuit, en 'weg van' de culturele verbeelding die meer gelijkstelt aan beter. De realisatie daarvan is ook een politiek proces.

Bovenal vraagt *degrowth* om een herovering van het recht en de macht om collectief, democratisch en in solidariteit te bepalen hoe we samenleven in plaats van instellingen en sociale relaties over te leveren aan het standaardmodel onder de neoliberale mantra, waarvoor zogenaamd geen alternatief bestaat. (Muraca in Burkhart e.a. 2020: 5)

Post-ontwikkeling

‘Post-ontwikkeling’ verwijst naar een benadering waarin ontwikkeling niet langer het centrale ordenende principe van het sociale leven is. Kritiek op ontwikkeling, inbegrepen economische groei, is daarbij niet alleen een zaak van academici; ‘ze komt even krachtig op onder inheemse volkeren, andere lokale gemeenschappen, vrouwenrechtenbewegingen en andere maatschappelijke arena’s, het meest prominent onder de slachtoffers van ontwikkeling’ (Demaria & Kothari 2017: 2589). Voor post-ontwikkeling zit het probleem niet in een gebrek aan implementatie, maar in het concept

“

Daarbij wordt ook de noodzaak benadrukt om het debat over de gangbare wereldbeelden te herpolitiseren, om de moderne ontologie van één wereld te overwinnen en de veelheid van mogelijke werelden te bevestigen.

van ontwikkeling zelf als lineaire, materiële en financiële groei, gedreven door commodificatie en kapitalistische markten. Of, ‘de werking van het mondiale systeem is zelf een ‘slechte ontwikkelaar’ (ibid: 2593). Dit impliceert dat reformistische oplossingen in de context van ‘groene economie’ en ‘duurzame ontwikkeling’ niet volstaan: ‘ons doel is te benadrukken dat bij gebrek aan een fundamentele sociaal-culturele transformatie, technologische en bestuurlijke innovaties ons niet uit de crises zullen leiden’ (Kothari e.a. 2019: xxvii).

In plaats daarvan kijkt post-ontwikkeling naar manieren van leven die al bestaan binnen de periferie van het dominante systeem, zowel in het Globale Zuiden als in de ‘binnenlandse periferie’

wereldwijd. In deze visie legt post-ontwikkeling een belangrijke verbinding met het ecofeminisme.¹⁹

Over de hele wereld resulteert dat in het opnieuw opkomen van oude wereldbeelden met actuele relevantie, of in nieuwe kaders en visies die systemische alternatieven bieden voor het welzijn van mens en planeet. Het dwingt ook tot de dekolonisatie van kennissystemen en epistemologieën, waarbij veel van de dualismen die westerse patriarchale paradigma’s hebben voortgebracht, zoals tussen mens en natuur, worden doorbroken. (Demaria & Kothari 2017: 2589)

Aldus leidt de deconstructie van ontwikkeling naar een matrix van alternatieven, waarvan sommige al bekend zijn in activistische en academische kringen, zoals het boven genoemde *Buen Vivir*. Post-ontwikkelingsdenkers gaan ervan uit dat er in de wereld duizenden van dergelijke transformatieve initiatieven bestaan. In deze lijn bevat *Pluriverse: A Post-Development Dictionary* (Kothari e.a. 2019) meer dan tachtig

beschrijvingen. Daarbij wordt ook de noodzaak benadrukt om het debat over de gangbare wereldbeelden te herpolitiseren, om de moderne ontologie van één wereld te overwinnen en de veelheid van mogelijke werelden te bevestigen.²⁰

Het mag duidelijk zijn dat post-ontwikkeling een brede agenda deelt met *degrowth*, en beide benaderingen sluiten ook op elkaar aan, maar hun context is verschillend. Wat er concreet moet krimpen en wat er nog mag groeien verschilt in het Zuiden en het Noorden. *Degrowth* als een krimp van de *throughput* van een economie is in eerste instantie een programma voor de traditionele industrielanden.²¹

Generatieve economie

De kapitalistische groei-economie kan als 'extractief' gekarakteriseerd worden omdat zij waarde onttrekt aan menselijke activiteiten en natuurlijke hulpbronnen om als economische en financiële waarde te accumuleren in de handen van 'enkelen'. Ondernemingen zijn daartoe de vehikels via de creatie van zogeheten 'aandeelhouderswaarde'.²² Als tegenhanger wordt vandaag vaak gesproken van een 'generatieve economie', als een manier om het algemene doel van de economie in positieve termen te herformuleren. Het begrip staat voor een verschuiving van een extractieve naar een contributieve logica: het doel is waarde toe te voegen aan de bredere gemeenschap en de gemeenschappelijke wereld. Of eenvoudig gezegd: een verschuiving van nemen naar geven. Als zodanig is 'generatief' ook van toepassing op wat bovenstaande benaderingen voor ogen hebben.

Een goed voorbeeld om het verschil tussen extractief en generatief te vatten is dat van de industriële landbouw tegenover de agro-ecologie. In het eerste geval verarmt de bodem en wordt hij minder gezond, waardoor het voor de boer, als zwakste schakel in de voedselketen, moeilijk wordt om een leefbaar inkomen te verwerven. In het tweede geval wordt de bodem productiever, gezonder en meer regenererbaar, terwijl de boer meer kansen krijgt op een gezond en welvarend leven.²³

Het concept van een 'generatieve economie' werd gelanceerd door Marjorie Kelly en als volgt gedefinieerd: 'Het is een deel van de economie dat

niet ontworpen is voor de extractie van maximale financiële rijkdom. Het doel ervan is de voorwaarden voor het leven te scheppen. Het doet dat via zijn normale werking, door de manier waarop het is ontworpen, de manier waarop het eigendom is ...' (2012: 2). Kelly thematiseert hiermee de mogelijkheid en het bestaan van niet-kapitalistische generatieve ondernemingen die actief kunnen zijn op een markt, wat een onderscheid impliceert tussen markten en kapitalisme. Het is mogelijk om marktspelers te hebben in collectief eigendom, met sociale en milieudoelstellingen, en die hun surplus inzetten voor deze doelstellingen, in plaats van voor accumulatie.

De terminologie van generativiteit werd ook opgepikt door de P2P Foundation in haar pleidooi voor een *commons*-transitie: 'Wat van cruciaal belang is in de relaties tussen de ondernemers, de gemeenschap en de *commons* waarvan zij afhankelijk zijn, is of hun relatie generatief of extractief is. [...] Deze dichotomie leidt tot een breuk tussen ondernemerschap en kapitalisme: men kan een ondernemer zijn zonder (of met minder) kapitaal, terwijl kapitaalaccumulatie en het winstmotief niet langer dwingend zijn.' (Bauwens, Kostakis & Pazaitis, 2019: 16)²⁴

Hervorming van het bedrijfsleven via hervorming van de onderneming

Het thema van generativiteit brengt ons bij de noodzaak én de mogelijkheid om het bedrijfsleven te hervormen als cruciaal voor een transformatie van de gehele economie in de richting van

Tabel 1. Het design van economische macht — de architectuur van eigendom (Kelly 2012: 18).

Extractief eigendom	Generatief eigendom
<i>Financiële doelstelling</i> : winstmaximalisering op de korte termijn	<i>Levensdoelstelling</i> : condities scheppen voor leven op de lange termijn
<i>Afwezig lidmaatschap</i> : eigendom losgekoppeld van het leven van de onderneming	<i>Geworteld lidmaatschap</i> : eigendom in handen van mensen
<i>Bestuur via markten</i> : controle door kapitaalmarkten op automatische piloot	<i>Missie-gecontroleerd bestuur</i> : controle door wie toegewijd is aan de sociale missie
<i>Casino financiën</i> : kapitaal als meester	<i>Stakeholder financiën</i> : kapitaal als vriend
<i>Netwerken van koopwaren</i> : handel focust uitsluitend op prijzen en winsten	<i>Ethische netwerken</i> : collectieve ondersteuning van ecologische en sociale normen

rechtvaardige duurzaamheid. Hoe kunnen inzichten uit de post-groebeweging vertaald worden naar het bedrijfsniveau? Daarvoor bekijken we enkele voorstellen die bedrijfshervorming beschouwen als onderdeel van een systemische verandering, wat verder gaat dan incrementele verbeteringen zoals bij maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Daarvoor kan men allereerst naar de mogelijkheden van coöperaties kijken, een benadering met een hele geschiedenis en dus veel ervaring.²⁵ Nieuwe voorstellen bouwen daar deels op voort.

Zo komen in verschillende benaderingen twee elementen herhaaldelijk als speerpunt naar voren: de wijziging van het economisch doel van monetaire winst naar sociale en ecologische doelstellingen, en de democratisering van de ondernemingen. Voor een blijvend effect moeten dergelijke cruciale veranderingen ook worden verankerd in juridisch bindende kaders (conform Meadows' structurele niveau, volgend op paradigma en doelen). De verschillen tussen de benaderingen hebben onder meer te maken met verschillende strategieën om de beoogde veranderingen te realiseren, alsmede met de maatschappelijke en juridische context waarin wordt gewerkt.

Democratische economie

Sommige voorstellen om het bedrijf te hervormen zijn geworteld in het domein van de bedrijfsethiek en de verschuiving naar doelgerichte ondernemingen. Een belangrijke auteur als Marjorie Kelly²⁶ zoekt naar manieren om 'de aristocratie van het bedrijfsleven te ontronen' (2011), wat nodig is om een generatieve economie te kunnen realiseren. Voor haar is de vormgeving van de economische macht in de architectuur van het bedrijfseigendom een sleutel voor een oriëntatie op sociale en ecologische doelstellingen. 'Systemen produceren uitkomsten, niet als aberraties, maar als logische resultaten van hoe ze geconstrueerd zijn, wat hun doelen zijn, wie de macht in handen heeft.' (Kelly & Howard 2019: 21) In die lijn zet ze extractief en regeneratief design tegenover elkaar (tabel 1).

Om tot een generatieve economie te komen is een verdeling van de zeggenschap door een democratisering van het eigendom van ondernemingen noodzakelijk. Daarom noemt Kelly haar

benadering 'democratische economie'. Daarvoor kijkt zij niet alleen naar coöperaties, maar naar alle ondernemingsvormen met eigendom of controle door werknemers. Voor systemische verandering hebben we echter een nieuw ontwerp op systeemniveau nodig, wat om meer vraagt.

Het opbouwen van een democratische economie gaat over het herontwerpen van basisinstellingen en -activiteiten — bedrijven, investeringen, economische ontwikkeling, werkgelegenheid, inkoop, bankwezen, gebruik van hulpbronnen — zodat de kern van het functioneren van de economie is ontworpen om het algemeen welzijn te dienen. Alles minder dan een diepgaand herontwerp zal ons waarschijnlijk niet door het tumultueuze tijdperk loodsen dat voor de aardgemeenschap in het verschiet ligt. (Kelly & Howard 2019: 8)

Democratisering moet dus gekoppeld worden aan andere ontwerpprincipes om een werkelijk democratische onderneming te realiseren als basis van een democratische economie. In dit licht wordt gemeenschap naar voren geschoven als basisprincipe, wat impliceert dat het gemeenschappelijk welzijn (*common good*) een economische prioriteit heeft.²⁷ Het is het eerste van zeven basisbeginselen van een democratische economie (Kelly & Howard 2019: 21-25):

- ◆ *Gemeenschap*: het algemeen welzijn komt op de eerste plaats.
- ◆ *Inclusie*: creëren van kansen voor diegenen die lang zijn buitengesloten.
- ◆ *Plaats*: bouwen aan gemeenschapsrijkdom die lokaal blijft.
- ◆ *Goed werk*: arbeid boven kapitaal stellen.
- ◆ *Gedemocratiseerd eigendom*: creëren van ondernemingsontwerpen voor een nieuw tijdperk.
- ◆ *Duurzaamheid*: bescherming van het ecosysteem als de basis van het leven.

- ◆ *Ethisch financieren*: investeren en lenen voor mensen en plaatsen.

Deze beginselen impliceren een heel wereldbeeld en fungeren als leidraad voor de projecten die door The Democracy Collaborative worden ondersteund:

Het concept van de democratische economie overbrugt de kloof tussen progressieve en conservatieve manieren om de wereld te begrijpen — de conservatieve gerichtheid op striktheid vermengd met de liberale gerichtheid op koestering. Een democratische economie omvat de striktheid van financiële verantwoording, maar vereist ook ecologische verantwoording, wat ecologische striktheid is. Zij omvat een voedende zorg voor het gemeenschappelijk welzijn, maar waardeert toch de individuele vrijheid om zich te ontplooiën, een streven dat zowel door conservatieven als door liberalen wordt omarmd. Een democratische economie is een rijping van beide wereldbeelden. Het is deze diepe morele structuur die deze principes, dit nieuwe paradigma, tot een kompas maakt in moeilijke tijden. (Kelly & Howard 2019: 25)

Economie voor het Gemeenschappelijk Welzijn

Economy for the Common Good (ECG) is de internationaal gehanteerde naam van zowel een economisch idee als een internationale beweging die in 2010 begon met een tiental bedrijven in Oostenrijk. In 2021 telt de ECG-beweging zo'n 150 lokale afdelingen in 20 landen.²⁸ Inspirator Christian Felber bouwt zijn idee van het gemeenschappelijk welzijn op Aristoteles' onderscheid tussen vermogensverwerving en de kunst van het duurzaam beheren van het huis (*oikonomia*)²⁹. Met *Gemeinwohl-Ökonomie* verwijst hij naar het op Aristoteles gebaseerde *bonum commune* van Thomas van Aquino.³⁰ Het uiteindelijke doel van ECG is een systeemverandering naar een op ethiek gebaseerde economie, waarin geld slechts een middel kan zijn om het gemeenschappelijk welzijn te helpen realiseren en dus een publiek goed moet worden.

De ECG-benadering is echter pragmatisch in het ontwikkelen van een manier om het gebruik van winsten zo te reguleren dat ze het algemeen

welzijn bevorderen. Dat blijkt duidelijk uit de volgende tien basisprincipes van de ECG-beweging³¹:

1. De ECG streeft naar een ethische markteconomie ontworpen om de kwaliteit van het leven voor allen te verhogen en niet de rijkdom van enkelen.
2. De ECG helpt menselijke waardigheid, mensenrechten en ecologische verantwoordelijkheid te bevorderen in de dagelijkse praktijk van het bedrijfsleven.
3. De Common Good Matrix — voortdurend verbeterd in een open, democratisch proces — geeft aan in welke mate een bedrijf deze waarden in praktijk brengt.
4. De Matrix biedt bedrijven de basis voor het opstellen van een Common Good Balans. Het Common Good Rapport beschrijft en maakt openbaar hoe het bedrijf deze universele waarden in praktijk heeft gebracht. Beide audits worden extern gecontroleerd.
5. Common-Good-bedrijven halen voordeel op de markt door de keuze van de consument, samenwerkingspartners, en op Common Good gerichte kredietinstellingen.
6. Om de hogere kosten te compenseren die voortvloeien uit ethische, sociale en ecologische activiteiten, zouden Common-Good-bedrijven voordelen moeten krijgen op het gebied van belastingen, bankleningen en overheidssubsidies en -contracten.
7. Bedrijfswinsten versterken en stabiliseren een bedrijf en verzekeren het inkomen op lange termijn van eigenaars en werknemers, maar winsten mogen niet de belangen dienen van externe investeerders. Bevrijd van de druk om het rendement van investeringen te maximaliseren, hebben ondernemers meer flexibiliteit om zich in te zetten voor het gemeenschappelijk welzijn.
8. Niet langer gedwongen om te groeien, kunnen bedrijven zakendoen ontwerpen om de kwaliteit van het leven te verbeteren en de natuurlijke wereld te helpen beschermen.



Het doel is om de relatie tot winst te veranderen, zodat winst voor een onderneming een middel wordt om duurzaamheidsdoelen te bereiken en niet langer een doel op zich is.

Wederzijdse waardering, eerlijkheid, creativiteit en samenwerking kunnen beter gedijen in een dergelijke werkomgeving.

9. Het terugdringen van inkomensongelijkheid is verplicht om iedereen gelijke economische en politieke kansen te geven.
10. De ECG-beweging nodigt u uit deel te nemen aan de totstandbrenging van een economie die op deze waarden is gebaseerd.

In de huidige versie van de Common Good Matrix gaat het erom aan te duiden hoe de belangrijkste waarden voor de verschillende groepen belanghebbenden worden bereikt.³² De inhoudelijke interpretatie van de Common Good Matrix en de formulering van indicatoren voor evaluatie mogen echter geen zaak zijn van deskundigen, maar van 'soevereine burgers' die daartoe in panels overleggen. Als zodanig is de huidige vorm het resultaat van een iteratief proces binnen de CG-beweging. Dit proces kan zich afspelen in verschillende soorten organisaties en op verschillende niveaus: bijvoorbeeld bedrijven, universiteiten, lokale of regionale overheden.

Op nationaal niveau kan een Common Good Product (CGP) geformuleerd worden als een alternatieve beleidsindicator voor het bbp. Organisaties die de beweging volgen engageren zich vrijwillig in dit proces, maar het is wel de bedoeling om hoekstenen aan te reiken voor het wettelijk kader van de economie. Als democratisch proces gaat het om de democratisering van de

economie als essentiële voorwaarde voor een sterkere democratie dan die we nu kennen.

Not-for-profit-ondernemingen en -economie

Een ander voorstel om het economisch systeem te veranderen via bedrijfshervormingen wil economische groei meer direct aanpakken door

een einde te maken aan de verdeling van toegevoegde waarde onder aandeelhouders. Het doel is om de relatie tot winst te veranderen, zodat winst voor een onderneming een middel wordt om duurzaamheidsdoelen te bereiken en niet langer een doel op zich is. Wanneer een onderneming zich richt op sociale en milieudoelstellingen en een eventueel surplus herinvesteert in die doelstellingen, krijg je een *not-for-profit*-onderneming (NFP).³³ Dit gaat verder dan het beperken of 'balanceren' van dividenden in een doelgedreven onderneming, zoals het geval is bij coöperaties of bij Benefit Corporations (B-Corps)³⁴ (zie figuur 1). Dat verhindert echter niet dat ook coöperaties via hun statuten het uitkeren van dividend kunnen uitsluiten, wat overigens het geval is bij veel nieuwe burgerinitiatieven die zich coöperatief organiseren.



Figuur 1. Not-for-profit onderneming in relatie tot andere modellen van eigendom (Hinton & Maclurcan 2014).

De NFP-benadering wordt door het internationale Post Growth Institute gepromoot en getest als een

manier om een postgroei-economie tot stand te brengen. De basisgedachte is dat ‘wijdverspreide economische rechtvaardigheid, sociaal welzijn en ecologische regeneratie alleen mogelijk zijn wanneer geld inherent door onze economie circuleert³⁵ en dus niet aan de top wordt geaccumuleerd. Daartoe is een juridisch bindende institutionele vorm, die het sociale doel verankert en private financiële rechten uitsluit, essentieel.

Hinton en Maclurcan beschrijven een NFP-onderneming als ‘de ideale hybride tussen de innovatieve, efficiënte aspecten van *for-profit*-bedrijven en het missiegedreven karakter van traditionele *non-profits*. Het is een bedrijfsmodel dat is gebouwd voor een doel – het doel ‘behoefte

vervullen’ (2016: 16). De afwezigheid van privé-eigenaars die gefocust zijn op dividenden, en de oriëntatie van het surplus ten gunste van de bredere gemeenschap, creëren een compleet andere dynamiek dan het aandeelhoudersmodel, wat resulteert in een veel gezondere economie.³⁶ Op die basis ontwikkelde Hinton een raamwerk voor bredere discussies over post-groeibedrijven rond ‘vijf dimensies van bedrijven [...]: relatie tot winst, incorporatiestructuur, bestuursstructuur, strategie, en omvang en geografische reikwijdte’ (2021b).

Wellbeing Economy Alliance

De drie voorgestelde concepten overlappen duidelijk in hun uiteindelijke doelstellingen en

Tabel 2. Verandering van het doel van de economie: overzicht.

Voor winst	Niet voor winst	
elk maatschappelijk goed is ondergeschikt aan het doel van winst voor aandeelhouders	eventuele winst wordt aangewend voor het maatschappelijk doel: gemeenschappelijk welzijn	
Chrēmāistikē vermogensverwerving (assets)	Oikonomia beheer van het huishouden	Aristoteles, Politeia (4de eeuw v.C.)
creatie ruilwaarde	creatie gebruikswaarde	Marx
bbp-groei	degrowth of post-groei	Kallis 2018; Jackson 2021
ontwikkeling	post-development	Kothari e.a. 2019
extractief: waarde-extractie uit zowel natuur als mensen	generatief: creatie van voorwaarden voor leven over lange termijn	Kelly 2012
logica van externaliteiten: feitelijk degeneratief	levensondersteunend: creatie van levensonderhoud sociale voorziening zorg buen vivir, ubuntu, swaraj	
ecologisch extractief	regeneratief in ontwerp (grenzen; circulaire economie)	Donuteconomie Raworth 2017
sociaal ongelijk – mogelijke herverdeling (in de toekomst)	distributief in ontwerp (o.a. predistributie)	
monopolistische macht	economische democratisering	

illustreerders als zodanig dat er ook in het domein van het bedrijfsleven een beweging voor fundamentele verandering gaande is. Dat wordt versterkt door het feit dat de drie ondersteunende organisaties — The Democracy Collaborative, Economy for the Common Good, Post Growth Institute — alle lid zijn van het wereldwijde netwerk van de Wellbeing Economy Alliance die we boven voorstelden. Bovendien heeft ook de WEAll allerlei ideeën, alsook een gids voor 'Wellbeing Business' gepubliceerd.³⁷

Waar toe economie?

In deze reeks hebben we heel wat — eerder radicale — voorstellen om de economie systemisch te hervormen gepresenteerd. Daarbij ging het niet om volledigheid, wat, gezien de groeiende hoeveelheid voorstellen en benaderingen, een onmogelijke opgave zou zijn.³⁸ Hoewel verschillende benaderingen soms uit verschillende paradigmatische vaatjes tappen, kunnen we toch een grote convergentie vaststellen over wat economie en haar doelstellingen zouden moeten zijn. Zonder daar nog extra commentaar aan te besteden, besluiten we daarom graag met een overzicht van de voorgestelde verschuivingen in het doel van de economie (waarbij ook geput wordt uit eerdere bijdragen) (tabel 2).

JEF PEETERS is wetenschappelijk medewerker aan het Centrum voor Sociologisch Onderzoek aan de KU Leuven, groep Sociaal Werk en Sociaal Beleid. Hij publiceerde *Een veerkrachtige samenleving* (2010) en *Veerkracht en burgerschap* (2015). Hij is lid van denktank Oikos.

Literatuur

- Alaerts, L. & Van Acker, K. (2018). De circulaire economie versus de economie van het genoeg. *Oikos* 88, 4-14.
- Bauwens, M., Kostakis, V. & Pazaitis, A. (2019). *Peer to Peer. The Commons Manifesto*. London: University of Westminster Press. <https://doi.org/10.16997/book33>
- Bonaiuti, M. (2016). Bio-economie. In G. D'Alisa, F. Demaria & G. Kallis (red.), *Ontgroei. Een vocabulaire voor 'degrowth' in een nieuw tijdperk* (pp 56-60). Utrecht: Van Arkel.
- Burkhart, C., Schmelzer, M. & Treu, N. (Eds.) (2020). *Degrowth in Movement(s). Exploring pathways for transformation*. Winchester, UK: Zero Books.
- D'Alisa, G., Demaria, F. & Kallis, G. (red.) (2016). *Ontgroei. Een vocabulaire voor 'degrowth' in een nieuw tijdperk*. Utrecht: Van Arkel.
- Daly, H. & Cobb, J. (1994). *For the common good: redirecting the economy toward community, the environment and a sustainable future* (2nd ed., updated and expanded). Boston: Beacon.
- Demaria, F. & Kothari, A. (2017). The post-development dictionary agenda: paths to the pluriverse. *Third World Quarterly*, 38(12), 2588-2599.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. & Martinez-Alier, J. (2013). What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values*, 22, 191-215.
- de Muijnck, S., Terragno Bogliaccini & Surie, J.R. (2021). *Towards the Wellbeing Economy: Implications for Public, Environmental and Financial Policy*. Tilburg: Stichting Our New Economy. <https://clients.deparaplucorporation.nl/ourneweconomy-nl/category/publicaties/>
- Felber, C. (2017). *Ware Winst. Gemene-Goed-Economie als Wegwijzer*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Felber, C. & Hagelberg, G. (2021). The economy of the common good: A workable transformative, ethics-based alternative. In J.G. Speth & K. Courrier (Eds.), *The New Systems Reader. Alternatives to a Failed Economy* (pp. 39-57). New York: Routledge.
- Hickel, J. (2021). *Minder is meer. Hoe degrowth de wereld zal redden*. Berchem: EPO.
- Hinton, J. (2020). Fit for purpose? Clarifying the critical role of profit for sustainability. *Journal of Political Ecology*, 27(1), 236-262.
- Hinton, J. (2021a). *Relationship-to-Profit: A Theory of Business, Markets, and Profit for Social Ecological Economics* [PhD]. Stockholm: Stockholm Resilience Centre, Stockholm University. <https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1510169&dswid=-5833>
- Hinton, J. (2021b). Five key dimensions of post-growth business: Putting the pieces together.

- Futures*, 131, 102761.
- Hinton, J. & Maclurcan, D. (2014, 30 January). The Power of three words: 'Not-for-Profit'. *Post Growth*. <http://postgrowth.org/the-power-of-three-words-not-for-profit/>
- Hinton, J. & Maclurcan, D. (2016). *How on earth: Our future is not for profit. Flourishing in a Not-for-Profit World by 2050* [draft]. Ashland, OR: Post Growth Publishing. <https://arxiv.org/pdf/1902.01398.pdf>
- Hoekstra, R. (2020). *Measuring the Wellbeing Economy: How to Go Beyond-GDP*. Wellbeing Economy Alliance. <https://weall.org/wp-content/uploads/WeAll-BRIEFINGS-Measuring-the-Wellbeing-economy-v6.pdf>
- Jackson, T. (2010). *Welvaart zonder groei. Economie voor een eindige planeet*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Jackson, T. (2022). *Voorbij de groei. Het leven na het kapitalisme*. Berchem: EPO.
- Kallis, G. (2018). *Degrowth*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.
- Kallis, G. (2019). *Limits. Why Malthus was wrong and why environmentalists should care*. Stanford: Stanford University Press.
- Kelly, M. (2001). *The Divine Right of Capital. Dethroning the Corporate Aristocracy*. Oakland, CA: Berrett-Koehler.
- Kelly, M. (2012). *Owning Our Future: The Emerging Ownership Revolution*. Oakland, CA: Berrett-Koehler.
- Kelly, M. & Howard, T. (2019). *The Making of a Democratic Economy. Building Prosperity for the Many, Not Just the Few*. Oakland, CA: Berrett-Koehler.
- Klomp, K. & Oosterwaal, S. (Eds.) (2021). *Thrive. Fundamentals for a New Economy*. Amsterdam/ Antwerpen: Business Contact.
- Koretskaya, O. & Grosenbaugh, G. (2020). *Wellbeing Business: 8 ways that businesses are challenging the corporate mindset to ensure social and ecological wellbeing for all*. Wellbeing Economy Alliance. <https://weall.org/wp-content/uploads/WeAll-BRIEFINGS-Wellbeing-Business-def.pdf>
- Kothari, A., Demaria, F. & Acosta, A. (2014). Buen Vivir, Degrowth and Ecological Swaraj: Alternatives to sustainable development and the Green Economy. *Development*, 57(3-4), 362-375.
- Kothari, A., Salleh, A., Escobar, A., Demaria, F. & Acosta, A. (2019). Introduction. Finding pluriversal paths. In Id. *Pluriverse: A post-development dictionary* (pp. xxi-xl). New Delhi: Tulika Books. <https://degrowth.org/2018/04/14/new-book-pluriverse-a-post-development-dictionary/>
- Malcorns, J. (2018). Naar een economie van het Gemene Goed (bespreking van C. Felber, *Ware Winst. Gemene-Goed-Economie als Wegwijzer*). *Oikos* 86, 84-89.
- Martínez-Alier, J., Pascual, U., Vivien, E.D. & Zaccai, E. (2010). Sustainable de-growth: Mapping the context, criticism and future prospects of an emergent paradigm. *Ecological Economics*, 69, 1741-1747.
- Mastini, R. (2019). Postgroeipolitiek. Interview met Tim Jackson en Giorgos Kallis. *Oikos*, 90, 19-29.
- Meadows, D.H. (1999, December). *Leverage Points. Places to Intervene in a System*. Sustainability Institute. <https://donellameadows.org/archives/leverage-points-places-to-intervene-in-a-system/>
- Meadows, D.H. (2008). *Thinking in Systems. A Primer*. London: Earthscan.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. & Behrens, W. (1972). *Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- O'Neill, D.W., Fanning, A.L., Lamb, W.F. & Steinberger, J.K. (2018). A good life for all within planetary boundaries. *Nature sustainability*, 1(2), 88-95.
- Paech, N. (2012). *Liberation from excess: The road to a post-growth economy*. München: Oekom.
- Peeters, J. (2020). Fundamenten van een groene maatschappijvisie: de aarde als kompas. In D. Holemans (Ed.). *Het Ecologisch Kompas* (pp.57-82). Berchem: EPO i.s.m. denktank Oikos.
- Peeters, J. (2021a). Viermaal degrowth. *Oikos*, 97, 96-101.
- Peeters, J. (2021b). Ontgroeien. Van schaarste naar 'meer dan genoeg'. In W. Derkse et al., *Meer dan genoeg. Een florierende economie van de matigheid* (pp. 23-33), Antwerpen: Streven Vrijplaats. <https://www.uantwerpen.be/nl/leerstoelen/economie-van-de-hoop/themacahier-matigheid/>
- Peeters, J. (2022). *Sustainability and new economic approaches An exploration for social work research*. SPSW Working Paper No.CeSo/SPSW/2022-01. Leuven: Centre for Sociological Research, KU Leuven. <https://soc.kuleuven.be/ceso/spsw/workingpaperseries/2022/ceso-spsw-2022-01>
- Raworth, K. (2017). *Donuteconomie. In zeven stappen naar een economie voor de 21e eeuw*. Nieuw Amsterdam.
- Sennholz-Weinhardt, B., Meynen, N. & Wiese, K. (2021). *Towards a wellbeing economy that serves people and nature*. Oxfam Germany & European Environmental Bureau. <https://eeb.org/library/towards-a-wellbeing-economy-that-serves-people-and-nature/>
- Speth, J.G. & Courrier, K. (Eds.) (2021). *The New Systems Reader. Alternatives to a Failed Economy*. New York: Routledge.
- van den Bergh, J. (2017). A third option for climate policy within potential limits to growth. *Nature Climate Change*, 7, 107-112.
- Wellbeing Economy Alliance (WEAll) (2020). *The Business of Wellbeing: A Guide to the Alternatives to Business as Usual*. <https://weall.org/wp-content/>

uploads/2020/01/The-Business-of-Wellbeing-guide-Web.pdf

Wellbeing Economy Alliance (WEAll) (2021, January). *Our vision for a movement to bring about economic system change: Bold, vital – and entirely possible* [update]. https://wellbeingeconomy.org/wp-content/uploads/WEAll-brochure_2021Update_FINAL_Feb17.pdf

Wiedmann, T.O., Lenzen, M., Keysser, L. & Steinberger, J. (2020). Scientists' warning on affluence. *Nature Communications*, 11(1), 3107.

Noten

1. Zie Deel II (Peeters 2019, Oikos 91). Voor een bredere uitwerking van een ecologische paradigmaverandering zie Peeters 2021, alsook Peeters 2022 voor wat het economische betreft.
2. Donella Meadows (+) was partner van Dennis Meadows en medeauteur van *Limits to Growth*. Het schema wordt beschreven in Meadows 1999 en bewerkt tot hoofdstuk in Meadows 2008.
3. Raworth 2017 bespreekt die geschiedenis vrij uitvoerig.
4. Voor een ruimere argumentatie, alsook referenties, zie Peeters 2021b; Hickel 2021.
5. Bijv. Kothari e.a. 2014. Zie ook 'post-ontwikkeling' en het idee van de wereld als 'pluriversum' in Deel VIII (Peeters, Oikos 101); ook in Peeters 2020.
6. Zie Deel VII en Deel VIII (Peeters, Oikos 98 en 101).
7. Resp. Sachs 1999; Alaerts & Van Acker 2018; Kallis, 2019; Paech, 2012.
8. Wiedmann e.a. 2020 is een voorbeeld van het eerste; Raworth 2017 en de Muijnck e.a. 2021 van het tweede. 'Agrowth' wordt naar voor geschoven door Jeroen van den Bergh (2017). Zie ook Mastini 2019.
9. Het gaat Raworth om directe 'verdeling' en niet om 'herverdeling' achteraf. De Nederlandse vertaling van het vijfde hoofdstuk als 'Richt je op herverdeling' (p. 157) mist dus een essentieel punt.
10. Zie <https://doughnuteconomics.org/>
11. <https://amsterdamdonutcoalitie.nl/>
12. Bijv. Oxfam en het Europees Milieubureau (Sennholz-Weinhardt e.a. 2021).
13. De WEAll omvat al meer dan 180 organisaties, allianties, overheden en bewegingen (<https://weall.org/>).
14. Hoekstra 2020.
15. Demaria e.a. 2013. Een ruimere definitie op <https://degrowth.org/definition/>. Er werd de laatste jaren heel wat over degrowth gepubliceerd en over haar relatie met sociale bewegingen; zie Peeters 2021a, b.
16. Zie resp. D'Alisa e.a. 2016 en Burkhart e.a. 2020.
17. Martinez-Alier e.a. 2010; Bonaiuti 2016.
18. Wetenschappelijke referenties over de onmogelijke ont koppeling van groei en milieu-impact in Peeters 2021a, b.
19. Dit thema werd al besproken i.v.m. zorg en postkolonialisme in Deel VIII (Peeters 2022, Oikos 101).
20. Voor het begrip van de wereld als een 'pluriversum', zie Peeters 2020, 2022.
21. Duidelijke argumenten hiervoor in Hickel 2021.
22. Bij de hervorming van de Belgische vennootschapswetgeving door justitieminister Geens in 2019, werd nog gepoogd om dit principe in de wet in te schrijven als doelstelling van een vennootschap: 'Zij heeft tot doel aan de vennoten een rechtstreeks of onrechtstreeks vermogensvoordeel uit te keren of te bezorgen'. Door de toen nodige onderhandeling met de groene en socialistische partijen is dat alsnog veranderd in: 'Een van haar doelen is ...'. Zie ook Deel IV (Peeters 2020, Oikos 93).
23. Agro-ecologie werd uitvoerig besproken in de twee opeenvolgende Oikos-nummers 98 en 99 (2021).
24. Voor *commons*-transitie zie Deel V (Peeters 2020, Oikos 95).
25. Zie daarover Deel IV over coöperaties (Peeters 2020, Oikos 93).
26. Marjorie Kelly, medestichter van *Business Ethics*, is thans uitvoerend vicevoorzitter van The Democracy Collaborative (<https://democracycollaborative.org/>) die The Next System Project lanceerde 'gericht op doortastend denken en handelen om de systeemgebonden uitdagingen aan te pakken waarmee de Verenigde Staten nu en in de komende decennia worden geconfronteerd' (<https://thenextsystem.org/>).
27. Met verwijzing naar Daly & Cobb (1994), een klassieker van de ecologische economie.
28. Felber & Hagelberg 2021; <https://www.ecogood.org/>. Voor de Belgische en Nederlandse afdelingen: <https://web.ecogood.org/be/>; <https://web.ecogood.org/nl/>.
29. Zie hiervoor Deel I (Peeters 2019, Oikos 90).
30. Felbers term *Die Gemeinwohl-Ökonomie* (2010) werd vertaald als de 'Gemene-Goed-Economie' (2017). Voor een bespreking, zie Malcorps 2018. Omwille van de 'verdinglijking' waartoe de term 'goed' aanleiding geeft, gebruik ik zelf liever de term 'gemeenschappelijk welzijn'.
31. Vertaald van Felber & Hagelberg 2021: 40-41.
32. Voor de Nederlandstalige matrix, zie <https://web.ecogood.org/nl/>.
33. Jennifer Hinton is de meest prominente auteur in dit perspectief. Als voormalig lid van het Post Growth Institute schreef ze daarover samen met Donnie Maclurcan *How on Earth* (2016), tot nu toe niet in boekvorm verschenen, maar wel als kladversie beschikbaar. Haar doctoraat (2021a) is naast een reeks andere publicaties te vinden op haar website: <https://www.relationship-to-profit.net/>.
34. 'Gecertificeerde B-Corporations zijn bedrijven die voldoen aan de hoogste normen voor geverifieerde sociale en milieuprestaties, publieke transparantie en wettelijke aansprakelijkheid om winst en doel met elkaar in evenwicht te brengen. B-Corps versnellen een wereldwijde cultuuromslag om succes in het bedrijfsleven opnieuw te definiëren en een meer inclusieve en duurzame economie op te bouwen.' (<https://bcorporation.net/about-b-corps>, cursivering door J. Peeters)
35. <https://www.postgrowth.org/about-post-growth-economics>
36. Hinton 2020, 2021a. Hinton onderzocht die dynamiek in haar doctoraat.
37. Koretskaya & Grosenbaugh 2020; WEAll 2020.
38. Voor andere overzichten, zie: Speth & Courrier 2021; Klomp & Oosterwaal 2021.